

Могила Сергія Касмана на кладовищі Маджоре в Мілані

Кохановський О. Б.

м. Деражня

Чорненький В.І.

м. Хмельницький

ВОВКОВИНЕЦЬКОЇ ОПЕРАТИВНА «ТРИЙКА»: З ІСТОРІЇ ЧЕРВОНОГО ТЕРОРУ

У публікації розповідається про карально-репресивні заходи радянської влади на теренах Деражняниціни у 1920-1922 роки, висвітлюються форми та методи боротьби більшовиків з «бандитизмом».

Ключові слова: «червоний терор», Вовковинецька оперативна трійка, «бандитизм», Деражняниціна.

Червоний терор як один з інструментів утримання влади був затверджений В.І. Ульяновим-Ленініним у Радянській Росії. Декрет «О красном терроре» ставив своїм завданням боротьбу з контрреволюцією, спекуляцією й злочинами шляхом ізолювання «класових ворогів» у концентраційних таборах і фізичним знищенням «всіх осіб», причетних до білогвардійських організацій, змов і заколотів.

В Україні «червоний терор» розпочався з приходом більшовицьких військ Михаїла Муравйова у січні-березні 1918 року й тривав до 1953 року, смерті «вождя народів» Й. Сталіна. Його молох охопив усі верстви українського суспільства – від військового, політичного діяча до простого селянина-хлібороба [7, с. 11].

На Деражнянщині віхола терору закружляла з перших днів більшовицької окупації краю. Уже 28 червня 1920 року, як зазначено в архівних документах, опублікованих у книзі «Місцеве самоврядування Хмельниччини: Деражнянський район», Держконторою було надіслано у Деражнянську волость грабіжницьку розверстку хліба і фуражу. З урожаю 1920 року селяни волості зобов'язані були здати 13 тисяч пудів хліба, 3 молочних дійних корови, 17 голів великої рогатої худоби, 68 голів молодняка великої рогатої худоби від 1 до 3 років, 56 овець старше 1 року, 616 свиней старше 1 року, 11680 пудів картоплі, 185276 яєць, 378 пудів масла, з кожного вулика по 4 фунти меду [2, с. 44-45].

Значимо, що така продрозкладка створювала безмежні можливості для зловживань радянських активістів. Адже сільгосппродукція мала здаватися «за твердими цінами», селянинові ж залишалася лише «норма особистого споживання», яку кожен з уповноважених розумів по своєму. Непосильні побори, що здійснювались із застосуванням насилля, безпідставні арешти та обшуки без будь-яких розписок чи копій протоколу, зумовили селянські акції протестів. Так, 27 листопада на загальних зборах селяни Гатни вимагали партуповноважених зменшити повну розверстку, оскільки вона не під силу для виконання [2, с. 49].

Окрім продрозверстки радянська влада застосувала жорсткі заходи щодо самовільного вилову риби, вирубки лісу. За найменше порушення оголошувалася кругова порука села. Наприклад, при заготівлі селянами дров без відома земельного відділу, брали заручників з «куркульських елементів», а їх майно конфісковували. Якщо вирубка повторювалася, то заручники підлягали розстрілу, а кого піймали – розстрілювали на місці [4, с. 63].

Не менш суворі каральні заходи застосовувались до осіб, які не бажали поповнювати ряди червоної армії. Всі, хто ухилився від військової служби, вважались дезертирами й карались за законами військово-революційного часу. Несли покарання й сім'ї «призовників», репресії до яких, відповідно до наказу, «мали бути посилені більше, аніж до самих дезертирів» [2, 50-51].

Політика воєнного комунізму, постійний терор місцевого населення більшовиками змусили селян взятися за зброю й приєднатися до отаманського руху під проводом Якова Гальчевського. Селянське повстання охопило усі села сучасної Деражнянщини. Повстанські осередки створюють-

ся у Вовковинцях, Радівцях, Гришках, Коричинцях-Домських, Чернелівцях, Городищі, Кальні-Деражні, Деражні, Явтухах [6, с. 259]. Відомо, що у с. Стрекові (тоді село відносилось до Радовецьких хуторів) перебувала сама дружина отамана, учителька за фахом, Марія Шуматій. Маскуючись під одеську спекулянтку, вона неодноразово перебувала у Радівцях, агітувала селян підтримати боротьбу проти окупаційної влади [5].

У звіті Проскурівського окружного комітету, що має назву «Политическое описание Проскуровского округа по данным 1930 года» зазначалося, що опір селянства Деражнянщини встановленню радянської влади не припинявся, а село Радівці стало своєрідною столицею повстанського руху. Навіть після придушення повстання більшовиками в цьому селі залишалося проживати близько 200 колишніх членів загонів. Характерним було те, що майже на кожному хуторі за участь у повстанському русі був розстріляний бодай один член сім'ї [4, с. 71-72].

Діяльність Подільської повстанської групи Якова Гальчевського викликала занепокоєння у радянського керівництва. Для боротьби з повстанським рухом були направлені додаткові регулярні війська, у краї оголосили надзвичайний стан [4, с. 65].

У боротьбі з повстанським рухом більшовицький уряд вдавався до найбрутальніших форм та методів. Жертвами системи заручництва переважно ставали найближчі родичі повстанців: матері, дружини, діти старшого віку, брати, сестри, невістки. Так 22 вересня 1922 року на хуторі Стреків була затримана надзвичайною трійкою й засуджена до заслання у Ташкент дружина отамана Марія Шуматій [7, с. 15; 3, с. 267].

6 жовтня 1921 року Подільська губернська військова нарада видала наказ про запровадження «інституту відповідачів». На відміну від кругової поруки та заручництва система відповідачів передбачала примусове накладання зобов'язань на окремих місцевих жителів [7, с. 15].

Відповідачі мали «стежити за появою бандитських загонів та окремих підозрілих осіб» та негайно повідомляти органи місцевої влади. У разі вбивства у селі представника радянської влади чи червоноармійця відповідач ніс найсуворіше покарання – розстріл [7, с. 16].

Селяни, на яких покладали функції відповідача, перебували у складному становищі, ризикували життям, опиняючись, так би мовити, між молотом і ковадлом.

Такий огидний спосіб боротьби з «бандитизмом» забрав чимало невинних життів серед мирного населення. Так, 25 липня 1922 року Летичівська повітова військова нарада, розглянувши слідчий матеріал про перебування «банд» та вбивства повстанцями радянських робітників та незаможних селян у селах Шиїнцях, Женишківцях, Божиківцях, Майдані-Вербецькому, Кальні-Деражні, Охримівцях, Слобідці Охримовецькій, Бебехах, Пирогівцях

виявила, що відповідачами згаданих сіл не було виконано відповідних наказів та не вжито заходів для своєчасного оповіщення органів влади про місцезнаходження повстанців. Нарадою було ухвалено рішення про розстріл 23 селян. Серед них знаходимо прізвища жителів с. Шийнець: Д.А. Андрійчук, 38 років, власник 36 дес. землі (куркуль), П.А. Смоленський, 48 років, власник 12 дес. землі (куркуль), жителі с. Божиковець: Й.І. Кривицький (куркуль), О.К. Тимчук, 44 роки, (куркуль), жителі с. Кальні-Деражні: Д.А. Кацанузов (куркуль), Л.Е. Слоткінський (куркуль) [7, с. 166-168].

А ось селяни-відповідачі із с. Розсох, які повідомили про напад «банди», були звільнені від покарання. Зокрема, у документі наради зазначалося (мовою оригіналу): «Приймаючи на увагу, що в момент нальоту банди на село Розсохи відповідники села виконали свій обов'язок, а селяни різними засобами допомагали захистити червоноармійців від бандитів, до відповідників с. Розсохи наказу КВО Ч (число) 2 не приміняти і від виконання обов'язків відповідників надалі звільнити, а населенню зазначеного села висловити подяку» [7, с. 168].

Для більш ефективного вилучення зброї у населення, боротьби з «контрреволюцією», «бандитизмом», 13 вересня 1922 року губернським відділом ГПУ було створено Вовковинецьку оперативну трійку, штаб якої перебував на залізничній станції «Комарівці». До її складу входили: заступник начальника контррозвідального відділу Костандогло, командир 24-ої стрілецької дивізії Осадчий та військовий комісар дивізійної школи 24-ї дивізії Форович. Члени трійки отримали надзвичайно широкі повноваження: вони мали право брати заручників, допитувати полонених, розстрілювати на місці взятих у полон «бандитів» [7, с. 19].

Діяльність «трійки» супроводжувалась свавіллям та неймовірною жорстокістю щодо місцевого населення. Вагомим свідченням проти вовковинецьких чекістів є таємна доповідна записка голови комісії С. Буздаліна від 5 вересня 1923 року членам ЦК КП (б)У, ЦКК і особисто Й. Сталіну про діяльність органів ДПУ на Поділлі. У документі розповідається про численні розстріли чекістами селян на сільських сходах, без суду і слідства. У списках розстріляних були літні люди, жінки й 17-річні дівчата. Після розстрілів майно «контрреволюціонерів» підлягало конфіскації, а точніше – мародерству. Чекістами та червоноармійцями забиралось все, починаючи з одяжі селян, закінчуючи худобою, кіньми, свинями, різноманітним реманентом. Цікаво те, що перевірити конфісковане слідчій комісії під головуванням Буздаліна не вдалося, оскільки серед справ діяльності трійок (у Подільській губернії діяло 7 оперативних трійок), які були звалені у скриню, відповідних книг не знайшлося [7, с. 20, 175].

Те, що чекісти не гребували селянським майном, підтверджує такий факт. У с. Коржівцях (за матеріалами вищезгаданої комісії) під час розвер-

стки зброї селяни приносили мисливські рушниці, фляги, артилерійські стакани, гільзи, лопатки. Були випадки, коли зброю перелякані жителі купували у тих же червоноармійців. Самих партпрацівників селяни зустрічали з хлібом та сіллю, посипали дороги піском упродовж 7 верств, для харчування забивали свиней, овець, «до їх столу готувалося все, що тільки селянин міг приготувати» [7, 175].

У книзі Демида Бурко «Українська автокефальна православна церква – вічне джерело життя», яка вийшла 1988 року у США, надруковані спогади учительки А. Кушнір, яка у той час проживала у с. Радівцях. Ось що вона розповідає: «У серпні 1922 року одного Божого дня він (Форович. – Авт.) вчинив у Радівцях лютий кривавий акт. З відділом війська ЧОН (частини спеціального призначення, війська ЧеКа. – Авт.) він вдерся в село, схопив 4-х заможних селян – Терлецького, Онищенка, Вінницького та Яворського й на очах всієї громади, яку наказав зігнати, розстріляв їх... Лемент жінок і дітей плив до неба. А кат, велетенський мов Голяф, як оповідають очевидці, спокійно сів у тачанку і від'їхав в супроводі пісні своїх помічників:

*«Улица, ты улица,
Брат Деникин журился,
Что Московское ЧеКа
Разменяла Колчака».*

«Операції» Форовича тривали до кінця 1922 року. На Радовецьких і Вовковинецьких хуторах розстріляно на місці 86 чоловіків і кілька жінок (загинули родини Костенко-Радзівські, Яременків та ін.) [1, с.79].

У жовтні 1922 року чекісти розгорнули масштабну каральну операцію проти духівництва, їх родичів, прихожан церков. Тоді у містечку Вовковинцях, селах Васютинцях, Гришках, Радівцях було арештовано священників, дяків, диригентів, парафіян, усіх понад 300 осіб. Впродовж кількох ночей їх як «контрреволюціонерів» розстрілювали біля вовковинецького кладовища [1, с. 78-79].

Над тілами померлих чекісти чинили страшну наругу: у кого були золоті персні – відрубували пальці, хто мав золоті зуби – виривали з уст щелепи, вибивали з черепів мізки. За спогадами очевидців, ранками після тих злочинів лунали зойки матерів і сиріт... Жах і трепет проймав кожного, хто проходив тією місциною [1, 79].

На вовковинецькому кладовищі закатовано 98 жителів Радовець, серед них священник Костянтин Сухоставський, дяк-диригент М. Павловський, представники церковного хору: С. Камінський, М. Радзівський, П. Заремба, І. Яворський, О. Радзівський, Н. Гиренько, М. Томашук, П. Войцехівський, К. Войцехівська, Т. Томашук та ін. З села Гришок – 42 особи. Серед загиблих був студент В. Куменко, син місцевого священника О. Куменка, якого чекісти знищили у наступному 1923 році. Про загиблих священників

та парафіян містечка Вовковинець та с. Васютинець відомостей не має, відомо лише, що їх загинуло більше 150 осіб [1, 79].

Діяльність Вовковинецької «оперативної трійки» здійснювалась з 13 вересня 1922 року по 22 лютого 1923 року. У цей період населення краю особливо потерпало від масового терору [7, с. 19]. Безпідставні арешти, розстріли, грабежі стали нормою поведінки червоних. Радянська влада, забувши про свій «робітничо-селянський характер», поводила себе як окупант, бандит з великої дороги. Оголосивши війну селянам, вона зуміла придушити повстанський рух. Однак, ще довгий час чимало наших краян, чії родичі загинули від рук карателів, залишались запеклими ворогами комуністичної ідеології.

Джерела та література:

1. Бурко Д. Українська автокефальна церква – вічне джерело буття. – США: САУТ-БАВНД-БРУК, 1988. – 392 с.
2. Горбатюк В.І., Слободянюк П.Я. Місцево самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Деражнянського району. – Хмельницький: Поділля, 2003. – 768 с.
3. Завальнюк К.В. Шемловська Т.О. Яків Гальчевський і Деражнянщина // «Деражнянщина: минуле і сучасне»: Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова), Кохановський О.Б. (співголова) та ін. – Хмельницький: ПП Мельника А.А., 2013. – С. 263-268.
4. Кохановський О.Б. Деражнянщина у період Української національної революції 1917-1922 роки: наук.-краєзн. вид. – Хмельницький, 2008. – 100 с.
5. Кохановський О.Б. Радівці у період отаманщини / Вісник Деражнянщини. – 2010. – 18 червн.
6. Леськів І.Я. Повстансько-підпільна боротьба Якова Гальчевського на Деражнянщині // «Деражнянщина: минуле і сучасне»: Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова), Кохановський О.Б. (співголова) та ін. – Хмельницький: ПП Мельника А.А., 2013. – С. 258-262.
7. Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Хмельницька область / Редакція тому: М.П. Вавринчук (голова), В.С. Гришук та ін.; Упорядники: В.Ю Васильєв, Л.Л. Місінкевич, Р.Ю. Поджур. – Кн.1 – Хмельницький, 2008. – 934 с.